

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Jild 3, Son 10

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 10 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Аброр – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодида Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал:

https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

- Фарманова Гулнара Комилевна*
МЕТОДЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ САМАРКАНДСКОГО
СОГДА В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА 9-18
- Саидбобоева Гулзора Нематжоновна*
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ АРХИВИ ҲУЖЖАТЛАРИДА ГИДРОЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРИНИНГ
ҚУРИЛИШИГА ДОИР МАЪЛУМОТЛАР (XX АСР 20-ЙИЛЛАРИ ОХИРИ-30-ЙИЛЛАР
БОШИ) 19-26
- Ахмедов Шахзод Фарход ўғли*
МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ АРАФАСИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ЧОРВАЧИЛИКНИНГ
УМУМИЙ ҲОЛАТИ ВА МАВЖУД МУАММОЛАРИ 27-34
- Mirsoatova Sayyora Turg'unovna*
MARKAZIY FARG'ONA NEOLIT JAMOALARI MADANIYATI HAQIDA MULOHAZALAR 35-39
- Янгибоева Дилноза Ўктамовна*
МУҲАММАД ШАРИФЖОН МАХДУМ САДРИ ЗИЁНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ
ФАОЛИЯТИ 40-48
- Маҳмудов Эркинжон Асқаралиевич*
АРАБЛАР ТОМОНДАН ФАРФОНАНИНГ ЗАБТ ЭТИЛИШИ ҲАҚИДАГИ МАЪЛУМОТЛАР ВА
УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ 49-53
- Yoriqulov Nasibulla Xoliyorovich*
O'ZBEKISTON HUDUDIGA G'ARB ME'MORCHILIK AN'ANALARINING KIRIB KELISHI 54-58
- Ergasheva Bahridil G'olibjonovna*
IJTIMOIY TARMOQLARDAGI REKLAMALARNING IJTIMOIY-MA'NAVIY HAYOTGA TA'SIRIGA
DOIR MULOHAZALAR (ETNOSOTSIOLOGIK TAHLIL) 59-65
- Абдухамидов Исломбек Абдухалим ўғли*
МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИНИ ЎРГАНИШДА ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР 66-74
- Boltayeva Moxichehra Jamshid qizi*
XORIJIIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH BO'YICHA AMALGA OSHIRILGAN ISHLAR VA
ERISHILGAN KO'RSATKICHLAR (JIZZAX VILOYATI MISOLIDA) 75-80
- Кандахаров Анваржон Хасанович, Бабаярова Шахноза Шухратовна*
БУХОРО ХОНЛИГИДА АБДУЛЛАХОН II ДАВРИНИНГ ҚУРИЛИШ ИНШООТЛАРИ
ТАРИХИГА БИР НАЗАР 81-86

8.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

- Boltayev Nurali Shiramatovich*
AGRAR OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MALAKALI KADRLAR TAYYORLASHNING
BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI 87-93

<i>Дустова Мухайё Худайбердиевна</i> РОСТ, УСТОЙЧИВОСТЬ, ДОХОДНОСТЬ: ЭКОНОМЕТРИКА ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	94-102
<i>Ravshanov Malik Naimovich</i> METHODOLOGY FOR DETERMINING THE NEED FOR ECONOMIC RESOURCES OF THE ROAD TRANSPORT COMPLEX.....	103-108
<i>Xushmuradov Oman Namozovich</i> TIJORAT BANKLARI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH ISTIQBOLLARI	109-115
<i>Raximjonov Kamronbek Ixomjon o'g'li</i> DAVLAT XARIDLARINI AMALGA OSHIRISHDA KORRUPSIYANI OLDINI OLISH	116-121
09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ	
<i>Наврўзова Гулчеҳра Нигматовна</i> АКАДЕМИК ИБРОҶИМ МЎМИНОВ ИЛМИЙ ЖАСОРАТИНИНГ ЯНГИ ҚИРРАСИ	122-128
<i>Talabov Baxriddin Alijanovich</i> KONSTITUTIONIZM DEMOKRATIK RIVOJLANISHNING ASOSI SIFATIDA	129-134
<i>Tajibaev Muxiddin Abdurashidovich</i> JAMIYAT HAYOTIDA SINERGETIK DUNYOQARASH PARADIGMASINI TADQIQ QILISHNING AHAMIYATI	135-140
<i>Солиев Икромжон Комилжонович</i> РАҚАМЛИ ДУНЁДА ИНСОН ҚАДРИ МУАММОСИ: ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАЛҚИН	141-147
<i>То'хтайев Hakim Primovich</i> TASAVVUF TA'LIMOTLARIDA QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASINING NAMOYON VO'LISH XUSUSIYATLARI	148-153
<i>Уразалиева Гулшада</i> СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ «ГЕНДЕР» В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ	154-160
<i>Гуламова Мавжуда Ташпулатовна</i> ИЖТИМОЙ АХЛОҚ МЕЗОНЛАРИНИ ЎРГАНИЩДА КУМУШХОНАВИЙ ВАСИЯТНОМАЛАРИНИНГ ЎРНИ	161-167
<i>Xoliqov Lazizjon Maxmud o'g'li</i> GLOBAL O'ZGARISHLAR SHAROITIDA O'ZBEKISTONNING IJTIMOIIY-DUNYOVIY DAVLAT SIFATIDAGI MAQOMI (IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL)	168-172
<i>Quvonov Sardor Zokirovich</i> MA'NAVIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA "MANOQIBI SHAYX XUDOYDOD VALIY" ASARINING AHAMIYATI	173-178
10.00.00 - ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	

<i>Халметова Меҳрибону Гайратжонова</i> ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКОЙ ЛЕКСИКИ В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ	179-186
<i>Abdijabbor Amanov</i> MURAKKAB SINTAKTIK BUTUNLIKNING MATNNING KATTA BIRLIGI SIFATIDA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	187-193
<i>Umarova Xurshida Zikiryoхonovna</i> AQSH ADABIYOTIDA PSIXOLOGIK ROMAN TADRIJI	194-201
<i>Odinayev Bekqul Imamqulovich</i> LISONIY SHAXS: TA'RIF, TAHLIL, TALQIN	202-210
<i>Jaloliddin Jo'rayev, Jamoliddin Jo'rayev</i> "DEVONI LUG'ATIT-TURK" VA "GULSHAN UL-ASROR"DAGI QADIMGI TURKIY SO'ZLAR QIYOSI	211-217
<i>Saidov Akmal Azimovich</i> "TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI" YO'NALISHIDA TAHSIL OLAYOTGAN TALABALARDA MADANIYATLARARO MULOQOT KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH	218-224
12.00.00 - ЮРИДИК ФАНЛАР	
<i>Qosimov Botirjon Ma'ruffjon o'g'li</i> SUDYALAR OLIY KENGASHINI SUDYALARNING CHINAKAM HAMJAMIYATI ORGANIGA AYLANTIRISHNING KONSTITUTSIYAVIY MASALALARI	225-231
<i>Жўраев Дилмурот Мухторович</i> МАЪМУРИЙ ВА ОММАВИЙ ҲУҚУҚИЙ МУНОСАБАТЛАРДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН НИЗОЛАРНИ СУДДА ҲАЛ ЭТИШДА КЕЛИШУВ ТАРТИБ-ТАОМИЛЛАРИНИ ҚЎЛЛАШГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ АЙРИМ МАСАЛАЛАР	232-240
<i>Эшонхонов Камолхон Маматхонович</i> БАНД СОЛИНГАН МУЛКНИ ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА ТАСАРРУФ ЭТИШ ЖИНОЯТИНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШДАГИ АЙРИМ МАСАЛАЛАР.....	241-246
<i>Бўриев Одил Қобилович</i> КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШ – ИНСОН ҚАДРИНИ ЮКСАЛТИРИШ МЕЗОНИДИР	247-253
13.00.00 - ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
<i>Umarzoda Shohruh Azamat o'g'li</i> "ALGORITMIK TILLAR VA DASTURLASH ASOSLARI" FANI MAZMUNI VA O'QITISHNING MAVJUD HOLATI	254-259
<i>Эргашева Гули Исмоил кизи, Инамова Гуллола</i> ЗНАЧИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ФОНЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕССЕ КОММУНИКАЦИИ.....	260-265

<i>Bobomurotov Sirojiddin Mengziyo o'g'li</i> BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI VARIANTIV TUSHUNCHALAR ASOSIDA O'QITISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING O'RNI	266-271
<i>Xudoyberdiyev G'iyosiddin Baxtiyor o'g'li</i> BOSHLANG'ICH SINFLARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI	272-277
<i>Ботиров Азизбек</i> РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ	278-283
<i>Эшбеков Сардор Журакулович</i> ЁШЛАРНИ ҲАРБИЙ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШИНИГ МУҲИМ ОМИЛИ	284-288
<i>Abdullaeva Feruza Suyunovna</i> KASBIY TERMINOLOGIYANI O'RGATISHDA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	289-293
<i>Ortiqov Oybek Rustamovich</i> OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLARNING TASHKIL ETILISHI.....	294-298
<i>Erhanova Nasiba Absayitovna</i> MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING "TIL VA NUTQ" MARKAZIDA INNOVATSION FAOLIYAT OLIB BORISH	299-303
<i>Robiya Mannopova</i> INNOVATIVE COMPETENCY AS A CORE COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS.....	304-308
<i>Qodirov Olim Odilovich</i> REFLEKSIV YONDASHUV, UNING MOHIYATI VA KONSEPTUAL ASOSLARI.....	309-314
<i>Xaydarova Mahliyo Xabibullayevna</i> TARBIYA FANINI O'QITISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	315-322
<i>Xasanova Gulsanam Xusanovna</i> IJTIMOIY-MADANIY FAOLIYATDA MAGISTRATURA TALABALARINING TASHKILIY- BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI	323-328

13.00.00- Педагогика фанлари

Bobomurotov Sirojiddin Mengziyo o'g'li

Termiz davlat pedagogika instituti, Boshlang'ich ta'lim
metodikasi kafedrasini o'qituvchisi
e-mail: rustamkhurramov@mail.ru

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI VARIANTIV TUSHUNCHALAR
ASOSIDA O'QITISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING O'RNI**

Annotatsiya. Maqolada Sharq mutafakkirlarining ma'naviy, axloqiy va moddiy meroslarida asosan tabiatni asrab-avaylash va foydalanish haqida ko'rsatmalar berilgan. Shuningdek, unda atrof-muhit, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni rivojlantirish, jonli va jonsiz tabiatning o'zaro aloqadorligini his eish va tabiatni bilshiga bo'lgan qiziqishni yuzaga keltirish imkoniyatlari aks etgan.

Kalit so'zlar: tabiat, ona-vatan, ta'lim-tarbiya, o'quvchilar, boshlang'ich sinf, variativ tushunchalar, tafakkur, o'simlik va hayvonot olami, iqlim, jonli va jonsiz tabiat.

Sirojiddin Bobomurotov Mengziyo

Teacher of the Department of Primary Education Methodology
of Termiz State Pedagogical Institute

**THE ROLE OF EASTERN THINKERS IN TEACHING NATURAL SCIENCES BASED ON
VARIANT CONCEPTS IN PRIMARY GRADES**

Abstract. In the article, the spiritual, moral, and material heritage of Eastern thinkers mainly provides instructions on the preservation and use of nature. It also reflects the possibilities of developing a careful attitude towards the environment and nature, feeling the interrelationship of living and non-living nature, and creating interest in learning about nature.

Key words: nature, motherland, education, students, elementary school, variable concepts, thinking, flora and fauna, climate, animate and inanimate nature.

Сирожиддин Бобомуротов Менгзиёевич

Преподаватель кафедры методики начального образования Термизского
государственного педагогического института

**РОЛЬ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК
НА ОСНОВЕ ВАРИАНТНЫХ ПОНЯТИЙ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

Аннотация. В статье духовное, нравственное и материальное наследие мыслителей Востока в основном дает указания по сохранению и использованию природы. Оно также отражает возможности развития бережного отношения к окружающей среде и природе, чувства взаимосвязи живой и неживой природы, формирования интереса к познанию природы.

Ключевые слова: природа, Родина, образование, учащиеся, начальная школа, вариативные понятия, мышление, флора и фауна, климат, живая и неживая природа.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I10Y2023N38>

Kirish. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni har tomonlama tarbiyalashning asosi ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdan iborat. Bu vazifani amalga oshirishda tabiiy fanlarning roli katta. Shunga ko'ra, murg'ak qalblarga ta'lim-tarbiya berayotgan o'qituvchilarning oldilarida eng muhim vazifalaridan biri ham o'quvchilarning tabiat go'zalliklarini ko'ra bilishi, uni sevishi, tabiatda yuz berayotgan voqea — hodisalar haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lishi, qolaversa tabiat yaratgan boyliklardan oqilona foydalanish ruhida tarbiyalashdan iborat bo'lmog'i lozim.

Tabiat — misli onadir. Uning butun borligini his eta olish zarur. Tabiat go'zalliklaridan, estetik zavq olamiz, bu bola ongining rivojlanishiga, uning har tomonlama kamol topishiga cheksiz imkoniyatlar beradi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni tabiat bizga in'om etgan ana shu go'zal manzaralari bilan tanishtirib borishimiz, tabiatning har bir giyohi, har bir o'simlik va hayvonot dunyosi insonlar uchun, tabiat naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini tushuntirib borishimiz lozim. O'quvchilarni tabiat bilan tanishtirishdan maqsad ona-vatanga muhabbatni uyg'otish, tabiatni sevish, asrab-avaylash, o'simliklar va hayvonot olamiga madaniyat bilan, mehribonlik asosida munosabatda bo'lish kabi insoniylik hislari quchog'ida tarbiyalashdan iborat.

Tahlil va natija. Tabiat-atrofimizni o'rab turgan bir butunlikdir. Uning jonli va jonsiz tabiati, turli-tuman o'simliklar dunyosi, hayvonot olamining sir-asrorlarini bilishi, murg'ak qalblarni to'g'ri o'sib, shakllanishida, tabiatga bo'lgan muhabbatini ortishiga sabab bo'ladi. Bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga oid variativ tushunchalarni shakllantirishni talab etadi [4].

Tabiat — bu dunyo, inson, koinot, jonli va jonsiz borliq. Tor ma'noda — tabiat fanlarni o'rganadigan obyekt. Tabiat insonga, jamiyatga bog'liq bo'lmagan qonuniyatga bo'ysunadi. Inson tabiatning bir qismi, inson tabiat qonunlarini o'zgartira olmaydi, faqat to'plamdan foydalanib, tabiat elementlarini, qismlarini o'zlashtirishi mumkin. Tabiat tushunchasi insoniyat jamiyati yashashi tabiiy sharoitlarining majmuasi sifatida qaraladi. Tabiatdagi barcha tiriklik jarayonlar ma'lum qonuniyat asosiga qurilgan bo'lib, uni bilib, o'rganib olishimiz, undan oqilona foydalanishimiz kerak.

Binobarin, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ilk variativ tushunchalarni shakllantirish **jarayonida** tushunchalarning mohiyatiga bir nazar tashlasak. Tushuncha bu-tafakkur mahsuli hisoblanadi. Tushunchalar qabul qilinadigan va tasavvur etiladigan narsalar ustida fikr yuritish natijasida vujudga keladi. Masalan, gulni tasavvur qilish uchun unga qarash yetarli. O'sha gul to'g'risida tushuncha hosil qilish uchun esa aniq bilimlar va ularni tizimlashtirish bo'yicha fikrlash lozim bo'ladi.

Tushuncha-narsa va hodisalarning muhim xususiyatlari, aloqalari va munosabatlarini aks ettiruvchi tafakkur shakli. Tushuncha bilish mahsulidir, bu bilish oddiydan murakkabga ko'tarila borib, tushunchalarni mukammallashtiradi, aniqlashtiradi va yangilarini shakllantiradi. Tushunchaning asosiy mantiqiy vazifasi biron narsani boshqa narsadan fikran ajratishdan iborat. Fanlarni turkumlarga ajratish va tabiiy fanlarni tushunchada umumlashtirish tabiat qonunlarini bilishning zarur shartidir. Har bir fan muayyan tushunchalar bilan ish ko'radi, ularda bilimlar jamlanadi. Tushuncha hissiy bilish shakllaridan

farq qilib, inson ongida to'g'ridan to'g'ri aks etmaydi. U taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiyalash, umumlashtirish kabi mantiqiy usullardan foydalangan holda hosil qilinadi.

Tushunchaning shakllanishi so'z bilan bog'liq. Ular o'rtasidagi uzviy aloqadorlik tafakkur va til o'rtasidagi bog'lanishning aniq tarzda namoyon bo'lishidir. Tushunchalar so'z va so'z birikmalari yordamida ifoda qilinadi. Har qanday tushuncha-abstraksiyadan iboratdir, bu hol tushunchada voqelikdan uzoqlashgandek tuyulsa-da, haqiqatda esa tushuncha yordamida voqelikning muhim tomonlarini ajratib, tadqiq qilish yo'li bilan chuqurroq bilib olinadi. Tushunchalarning o'zaro aloqadorligi va bir — biriga o'tib turishi dialektik mantiqning tushuncha haqidagi qoidasining muhim tomonlaridan biridir.

Ko'p yillar muqaddam tabiiy fanlar alohida fan sifatida e'tirof etilmagan. Lekin tabiatga oid bilimlar olimlar nazaridan chetda qolmagan. Tabiiy fanlarni o'rganishda sharq mutafakkirlarining tabiat haqidagi fikrlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ularning bizga qoldirgan amaliy va nazariy meroslarini o'rganish, kelajak avlodni etuk va barkamol qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda[5].

O'rta Osiyo xalqlari, jumladan o'zbek xalqi qadimdan tabiiy manbalar merosiga ega. Unda eng mo'tabar, qadimgi qo'lyozmamiz "Avesto" xalqimizning bebaho mulki sanaladi. Bu nodir kitob bundan o'ttiz asr muqaddam shu zaminda yashagan ajdodlarimizning biz avlodlarga qoldirgan ma'naviy tarixiy merosidir. "Avesto", ayni zamonda, bu qadim o'lkada buyuk davlat, yuksak ma'naviyat va madaniyat bo'lganligidan guvohlik beruvchi tarixiy hujjatdir[1].

"Avesto" tabiat, jamiyat va inson o'rtasidagi munosabatlarni ma'naviy, ruhiy va axloqiy mezonlar orqali uyg'unlashtiruvchi, kishini qurshab olgan olamni o'rganishga chorlaguvchi falsafadir.

Zardushtiylik diniga sig'inuvchilar quyosh va suvga e'tiqod bilan qarashadi. Suvlar daryolar, soylar va ko'llarni Ardvisura-Anaxita-Noxid yulduzi timsolida ko'rishadi. Suv orqali butun hayot, borliq taqdirini, mavjudligini, ana shu yulduzga bog'lab unga hamd-u sanolar atyishadi, madhlar kuylashadi, iltijolar qilishadi, to'kin-sochinlik farovonlik istab duolar aytishadi. Jumladan:

Barcha suvlarni olqishlaymiz. Barcha giyohlarni olqishlaymiz.

Suvlarni chorlaymiz va sharaflaymiz.

Giyohlarni chorlaymiz va olqishlaymiz.

Barcha ashavanlarning pok, zabardast va ezgu farvayshiylarini chorlaymiz va olqishlaymiz".

Bu zaminni olqishlaymiz.

Bu osmonni olqishlaymiz.

Zamin va osmon o'rtasidagi barcha ezgu hodisalarni olqishlaymiz.

Ashavan odamlar e'zozlagan neki munosibdir olqishlaymiz".

"Avesto" da noyob dorivor giyohlar haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Bundan tashqari, uy-joy, atrof-muhit, tabiatni muhofaza qilish, uni asrash to'g'risida tavsiyalar berilgan.

O'rta asrlarda O'rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalar tabiiy fanlarning rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar[2].

Buyuk alloma Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy O'rta Osiyolik buyuk matematik, astronom, geograf, fan tarixida ilk qomusiy olimlardan biri. Xorazmiy tabiiy fanlar taraqqiyotida chuqur iz qoldirgan asarlaridan biri "Ziji Ko'ragoniy"dir. Asar nazariy astronomiya va astronomik jadvalardan iborat. Asar o'rta asrlar fanidagi astronomiyaga oid dastlabki asar bo'lib, 37 bobdan iborat va 116 ta jadvalni o'z ichiga oladi. Unda turli taqvimlar, Quyosh, Oy, sayyoralarning harakati va boshqalar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xorazmiyning "Kitob-amal bil-asturlabot" (Astrolyabiyalar bilan amallar haqida kitob) asarida qadimiy va O'rta asr astronomiyasining asosiy kuzatuv asbobi bo'lgan astrolyadiya (arabcha asturlab) yasash va undan foydalanish, osmon yoritgichlarining balandligi va bir kunlik harakati, geografik obyektlarning koordinatalari yangi oy chiqish muddatlarini aniqlash, aniq va lo'nda qoidalar tarzida bayon qilingan.

Abu Nasr Forobiy zamonasining ilmlarini puxta o'zlashtirib fanlar rivojiga ulkan hissa qo'shgani uchun "al-Muallim as-soniy" (ikkinchi muallim, Aristoteldan keyin) "Sharq Arastusi" nomlariga sazovor bo'lgan[8].

Forobiy fanlarni tasniflashda borliq xususiyatlarining tahlilidan va ularning fanda aks etishidan kelib chiqadi. Uning tasnifi, eng avvalo, tabiatni, tafakkur va nutqni, til va mantiqni o'rganishga qaratilgan edi.

Mutafakkir borliq muammosini "Vujudi vojib" va "Vujudi mumkin" ta'limotidan kelib chiqqan holda tushuntiradi. Uningcha, "Vujudi vojib" barcha mavjud yoki paydo bo'lishi mumkin bo'lgan narsa, jism va moddalarning birinchi sababchisidir, "Vujudi mumkin" esa barcha yaratilgan mavjud bo'lgan va yaratilajak narsa va ashyolarni anglatadi.

Forobiy tabiat ashyo va jismlar turli shakllar muayyan izchillik va zaruriyat bo'yicha yuz beradigan tadrijiy jarayonlar asosida paydo bo'ladi deb hisoblaydi. Yerdagi aql-ruh va barcha moddiy jismlar, ya'ni 4 unsur: tuproq, havo, olov, suvdir. 4 unsur esa nabotot olami, o'simlik va hayvonot olami va jonsiz tabiat vujudga keladi. Organik olamga o'simlik ruhi, hayvoniy ruh va inson ruhi xosdir. Jismlarga harakat xos bo'lib, ular o'zaro bir-biri bilan bog'langan. Forobiy tabiiy narsalar tabiat tomonidan yaratilganligini va bunda inson omilining ta'siri katta ekanligini, tabiiy va sun'iy tanlash hamda tabiatga ko'rsatiladigan boshqa ta'sirlarni atroflicha baholagan.

Abu Rayhon Beruniy koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari, narsa va hodisalarning o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi. Olim yerdagi ba'zi hodisalarni quyoshning ta'siri orqali izohlaydi. Beruniyning fikricha, yerdagi o'simlik va hayvonot olamining yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklangan. Lekin o'simlik va hayvonlar doimo ko'payishga intiladi va shu maqsadda kurashadi.

Abu Rayhon Beruniy o'zining tabiiy-ilmiy kuzatishlari, tajribalari asosida tabiatdagi hodisalar ma'lum tabiiy qonuniyatlar asosida boshqariladi, ularni tashqaridan ta'sir etuvchi har qanday kuch o'zgartirish qobiliyatiga ega emas, degan xulosaga keladi.

Abu Ali ibn Sino yirik qomusiy olim sifatida tanilgan. Uning 450 ta asari mavjud bo'lib, bizgacha 240 tasi etib kelgan. Ibn Sino asarlari orasida "Tib qonunlari" shox asari tibbiyot ilmining qomusi bo'lib, o'rta asr tibbiyot ilmi tarqalishining oliy cho'qqisi bo'lib hisoblanadi. Uning ilmiy merosini shartli ravishda 4 qismga, ya'ni falsafiy, tabiiy, adabiy va tibbiy sohalarga bo'lish mumkin. Olim shularning har birida chuqur iz qoldirgan[7].

Ibn Sino o'z davridagi tabiiy fanlarning rivojiga ham ulkan hissa qo'shgan olimdir. U materiyani eng sodda bo'linmas shakli 4 unsur: havo, olov, suv, tuproqdan iborat deb aytadi.

Ularning turlicha o'zaro birikuvini natijasida murakkab moddiy narsalar shakllanishi mumkin, lekin ularning moddiy asosi 4 unsur yo'qolmaydi, abadiy saqlanadi. Ibn Sinoning fikricha avval tog'-toshlar, so'ng o'simlik, hayvonot va taraqqiyotning yakuni sifatida boshqa jonzorlardan aqli tafakkur qilish qobiliyati va tili bilan farq qiluvchi inson vujudga kelgan. Uning tabiiy, ilmiy qarashlari "Kitob ash-shifo" ning tabiiy fanlarga oid qismida bayon qilingan. Olimning fikricha, barcha ma'danlar 4 guruhga: toshlar, eriydigan jismlar (metallar), oltinururtli yonuvchi birikmalar va tuzlarga bo'lingan. Uning "Kitob ash-shifo" ning "an-Nabot" (o'simliklar) qismida o'simliklarning turlari, paydo bo'lishi, oziqlanishi, o'simlik a'zolari va ularning vazifalari, ko'payishi hamda o'sish sharoitlari haqida yozadi, ilmiy terminologiya yaratish sohasida ham ish olib borgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat shoir balki podsho, ovchi, tarixchi, bog'bon va tabiatshunos bo'lgan. "Boburnoma" asarida Bobur o'zi ko'rgan kechirganlari, yurgan joylari tabiati, boyligi, urf-odati, hayvonoti, o'simliklarini tasvirlagan. Asarda er, suv, havoga tegishli xalq so'zlari ko'plab uchraydi. "Boburnoma" O'rta Osiyo, Afg'oniston, Hindiston kabi mamlakatlar tarixi, sotsial-iqtisodiy ahvoli, tabiati, etnografiyasi, geografiyasi sohalarini qamrab olgan mumtoz asardir[3].

Xulosa. Farg'ona, Andijon, Samarqand, Kobul, Hirot, Agra kabi yirik shahar - viloyatlarning jug'rofiy-ma'muriy tuzilishi, daryo va suv havzalari, cho'l-adirlari, tog'-sahrolari, bog'u-rog'lari, tabiati, iqlimi, hayvonot va o'simliklar dunyosi, tabiiy boyliklar haqida mufassal ma'lumotlar beriladi.

Bobur nihoyatda sinkov shaxs bo'lgan. U tarjimai holidan o'lkalarda ko'rgan jamiki o'simliklarni birma-bir bayon qilgan. Muallif tuzgan manzarali va mevali daraxtlarning ro'yxati biz uchun katta ahamiyatga ega. Shu ro'yxat tufayli biz XVI asr boshlarida O'rta Osiyo, Afg'oniston, Hindistondagi o'simliklar va hayvonot dunyosi haqida tasavvurga ega bo'lamiz.

O'simliklar dunyosi, hayvonot olami yosh qalbning to'g'ri o'sib shakllanishida, tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarning sir-asrorini o'rganib voyaga etishida katta manba bo'lib xizmat qiladi[6]. Shu bilan bir qatorda yoshlarni tabiat elementlari vositasida tarbiyalash g'arb pedagoglari ham o'z merosini qoldirishgan. Ularning yirik vakillaridan biri Yan Amos Komenskiy Chexiyalik mashhur pedagog. U o'zining ongli hayotini va amaliy pedagogik faoliyatini, yaratgan ilmiy asarlarini bolalarni o'qitish va tarbiyalashdek oliyjanob ishga bag'ishlagan.

Adabiyotlar/Literatura/References

1. Avesto. Tarixiy-abadiy yodgorlik/ Tarjimon: A.Mahkamov. - T.: Sharq, 2001. -384 b.
2. Bahodirov O. Ma'naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, alloma, adiblar). -T.: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999, - 392 b.
3. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma.- T.: Sharq. 2002.- 336 b.
4. Isakulova N.J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tarbiyaga oid tushunchalarni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari: p.f.n., diss.... avtoreferati. - T., 2006. -20 b.
5. Ibragimov R. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: p.f.d., diss. - T.: O'zPFITI, 2005. - 265 b.

6. Norbutayev Kh.B. The essence of integration in primary education classes. European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No.11, November 2021. ISSN: 2660-5562. -P. 39-42.
7. Sino, Abu Ali Ibn. Tib qonunlari. II jidlik saylanma /Tuzuvchilar: U. Karimov, X.Xikmatullayev.-T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 1996, -542 b.
8. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. Tuzuvchi: M.Mahmudov, ma'sul muhar. M. Xayrullayev.-T.: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993.- 123 b.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 10 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).